

**O ROLI RODZINY I RÓWIEŚNIKÓW W INKLUZYJNEJ EDUKACJI
I REHABILITACJI OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI**DOI: https://doi.org/10.59444/2024MONredJan_2_2**Monika Gołubiew-Konieczna**

Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna nr 7 w Gdańsku

**O KONIECZNOŚCI I SPOSOBACH WSPÓŁPRACY
NAUCZYCIELI Z RODZICAMI UCZNIÓW
Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W SZKOLE
OGÓLNODOSTĘPNEJ – WYTYCZNE WYNIKAJĄCE
Z PRZEPISÓW PRAWA OŚWIATOWEGO
ORAZ DOŚWIADCZEŃ WŁASNYCH AUTORKI****The necessity and methods of cooperation between teachers
and parents of students with disabilities in mainstream schools –
guidelines based on the provisions of education law
and the author's own experience**

Summary. In her article, the author discusses the need for cooperation between teachers of mainstream schools and parents of students with disabilities. This need results from the complementary roles that teachers and parents play in the education process of children/students with disabilities. The author points out that an individual educational and therapeutic program should be a kind of an agreement between teachers and parents that provides various ways of implementing parents - teachers cooperation. The author also emphasizes the need for teachers to cooperate with the parents of all students in mainstream schools to build inclusive education.

Key words: teachers, parents, cooperation, individual educational and therapeutic program

Streszczenie: W swoim artykule autorka uzasadnia konieczność współpracy nauczycieli szkół ogólnodostępnych z rodzicami uczniów z niepełnosprawnościami. Argumentuje to uzupełniającymi się rolami nauczycieli i rodziców pełnionych w procesie edukacji ww. dzieci/uczniów. Uznaje indywidualny program edukacyjno – terapeutyczny jako swoistą umowę pomiędzy nauczycielami i rodzicami oraz podaje różne sposoby realizacji tej współpracy. Podkreśla też konieczność współpracy nauczycieli z rodzicami wszystkich uczniów szkoły ogólnodostępnej na rzecz budowania edukacji inkluzyjnej.

Słowa kluczowe: nauczyciele, rodzice, współpraca, indywidualny program edukacyjno – terapeutyczny

Wstęp

Jednym z kluczowych komponentów włączania uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych do szkół ogólnodostępnych jest zaangażowanie się ich rodziców w proces szeroko rozumianej edukacji własnych dzieci (Balli 2016). To zaangażowanie jest

niezbędne jako baza do wypracowania różnych form współpracy pomiędzy rodzicami a nauczycielami. Niestety, w tym obszarze wiele aspektów wymaga jeszcze udoskonalenia. Z badań autorki artykułu wynika, że słuchacze studiów podyplomowych z zakresu pedagogiki specjalnej (czynniki zawodowo nauczyciele szkół ogólnodostępnych), przeprowadzając analizę edukacji włączającej w modelu SWOT, wskazali, że współpraca z rodzicami uczniów z niepełnosprawnościami to jej słaba strona (Gołubiew-Konieczna 2020). Nauczyciele uznali, że rodzice są bardzo roszczeniowi, nie respektują ich porad i poleceń, ale też nie mają żadnych obiekcji, aby skarżyć szkoły do organów prowadzących i kuratoriów oświaty o zaniedbania i niewłaściwe organizowanie wsparcia dla ich dzieci. Z kolei rodzice ocenili nauczycieli jako „trudno dostępnych” i „niemających dla nich czasu”, zarzucili nauczycielom nieprzekazywanie sobie nawzajem informacji dotyczących ich dziecka i jego specjalnych potrzeb (uważają, że nie wszyscy znają treść orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego przedłożonego w szkole przez rodzica) oraz wdrażanie zaleceń zawartych w ww. orzeczeniu w sposób niewystraszający. Można więc przyjąć, że obie strony, a więc i nauczyciele, i rodzice, nie tyle nie współpracują ze sobą, ile nawet pozostają w pewnym konflikcie czy opozycji. A przecież pełnione przez nich funkcje w procesie edukacji dziecka/ucznia z niepełnosprawnością są kompatybilne i wzajemnie dopełniające się. I to już samo w sobie może świadczyć o konieczności współpracy pomiędzy nimi. Role rodziców i nauczycieli są bowiem następujące¹:

- **Eksperta (osoby mającej dużą wiedzę w jakiejś dziedzinie):** bardzo często rodzic jest ekspertem w zakresie niepełnosprawności i choroby swojego dziecka. Od momentu ustalenia diagnozy zastanawia się, dlaczego tak się stało, jak najlepiej pomóc dziecku, jak będzie wyglądała jego edukacja i przyszłość. Pozyskuje informacje od lekarzy, terapeutów i innych specjalistów, ale także z Internetu, dostępnej literatury, prywatnych rodzimych i zagranicznych znajomości oraz z innych źródeł. Nauczyciel zaś jest ekspertem w zakresie edukacji ucznia o specjalnych potrzebach. Potrafi dobierać metody, formy i sposoby pracy do indywidualnych potrzeb ucznia, dostosowywać program nauczania do jego możliwości tak, by jego nauka była efektywna. Wynika to oczywiście z posiadanych kwalifikacji, wiedzy, umiejętności, a także doświadczeń zawodowych nabywanych w ciągu lat pracy. Konieczność połączenia wiedzy rodzica oraz wiedzy i kompetencji nauczycieli w zakresie pracy z konkretnym dzieckiem/ucniem wydaje się czymś oczywistym.
- **Diagnosty (osoby, która na podstawie badań stwierdza, jaki jest stan czegoś):** rodzic w domu, a nauczyciel w szkole, nieustająco prowadzą obserwacje dziecka/ucznia, będąc tego mniej lub bardziej świadomymi. A obserwacja jest jedną

¹ Definicje nazw funkcji pełnionych przez rodziców i nauczycieli zostały zaczerpnięte z *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*, www.wsjp.pl [dostęp: 15.05.2024].

z podstawowych metod diagnostycznych, z coraz bardziej rosnącą jej rangą. Obecnie popularne diagnozy funkcjonalne przeprowadzane w poradniach psychologiczno-pedagogicznych jako uzupełnienia metod kryterialnych (np. ABAS-3, ASRS, Conners3, TROSKA) wymagają wypełniania specjalnych kwestionariuszy nie tylko przez ucznia zgłaszanego na badanie, ale także przez jego rodzica i nauczyciela. Są to bowiem diagnozy tak zwanych 270 stopni. Aby stwierdzić, jak można ocenić i rozwiązać problem, z którym zmagają się uczeń, trzeba pozyskać informacje od wszystkich osób mających z nim codzienny kontakt w różnych środowiskach. Na podobnych zasadach opiera się implantowana właśnie do szkół Szkolna Ocena Funkcjonalna (SzOF), skonstruowana na bazie Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia (ang. International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF). Służy ona projektowaniu procesu dydaktycznego i terapeutycznego ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Opiera się na obserwacji ucznia w jego naturalnych środowiskach, czyli w domu przez rodziców i w szkole przez nauczycieli, oraz na porównywaniu uzyskanych w ten sposób informacji, by móc zaplanować i wdrożyć oddziaływania wspierające (Domagała-Zyśk *et al.* 2022). Tak więc w procesie nowoczesnej diagnozy udział i rodzica, i nauczyciela jest niezbędny.

- **Nauczyciela (osoby zajmującej się zawodowo uczeniem kogoś) i terapeuty (osoby prowadzącej zajęcia mające na celu poprawę stanu danej osoby):** nauczyciel, z racji wykonywanego zawodu, uczy dziecko w szkole, opierając się na obowiązujących podstawach programowych. Nauczanie to odbywa się na zajęciach lekcyjnych. Szkolny terapeuta skupia się na działaniach usprawniających, stymulujących, kompensujących, pracując głównie na słabszych stronach dziecka i jego deficytach rozwojowych podczas dodatkowych zajęć pozalekcyjnych. Jednak i nauka, i terapia muszą być kontynuowane poza szkołą, co leży już w gestii rodzica. Rodzic odrabia ze swoim dzieckiem zadania domowe, powtarza wiadomości do szkolnej klasówki czy przygotowuje dziecko do egzaminu. By zapewnić tak zwaną ciągłość terapeutyczną, musi wykonywać w domu zalecane przez specjalistę ćwiczenia. Odwieczne pytanie pedagogiki specjalnej o to, czy rodzic jest nauczycielem i terapeutą swojego dziecka, nie jest jednak właściwe, gdyż rodzic jest przede wszystkim rodzicem. Ale by efekty edukacji i terapii były jak najlepsze, rodzic musi uzupełniać oddziaływania nauczycieli i innych szkolnych specjalistów na terenie domu, wspierając tym samym realizację ich profesjonalnych zadań względem własnego dziecka.
- **Wychowawcy (osoby, która kształtuje osobowość innych):** rodzic jest najważniejszą osobą dla swojego dziecka. Przebywając z rodzicem od swoich najmłodszych lat, dziecko przejmuje jego wzory postępowania, jego wartości i przekonania. Rodzic kształtuje podmiotowość dziecka, wpływa na rozwój jego więzi emocjonalnych,

uczy sposobów radzenia sobie z trudnościami, wpływa na sposób komunikacji potrzeb, jest osobą zapewniającą poczucie bezpieczeństwa. Wychowanie dziecka z niepełnosprawnością jest jednak trudniejsze niż dziecka zdrowego, dlatego też częściej rodzic popełnia błędy ze względu na liczne problemy, wynikające z rodzaju i stopnia zaburzeń rozwojowych dziecka (Liberska 2011). Szkoła jest również jednym z ważniejszych środowisk życia dziecka, jest miejscem, w którym spędza bardzo dużo swojego czasu i podlega różnym oddziaływaniom wychowawczym. Z założenia, zgodnie z rozdz. 1 art. 1 ustawy Prawo oświatowe, szkoła pełni funkcje wspomagające wychowawczą rolę każdej rodziny, także rodziny z dzieckiem z niepełnosprawnością. Działania nauczyciela wychowawcy koncentrują się na zrozumieniu przez ucznia określonych norm i zasad obowiązujących w tak zwanym otwartym środowisku, a także na nadawaniu tym normom osobistych znaczeń (Paskiewicz, Łobacz 2013). Tak więc działania rodzica i nauczyciela także w procesie wychowania wzajemnie się uzupełniają.

- **Rzecznika (osoby, która zajmuje się reprezentowaniem kogoś i mówi w jej imieniu):** już od urodzenia rodzic staje się rzecznikiem swojego dziecka. To on podejmuje wiele decyzji, w szczególności dotyczących wyboru szkoły i drogi edukacyjnej, udziału w dodatkowych zajęciach rozwijających jego zainteresowania czy realizowanych względem niego terapiach. Wszystko z myślą o tym, by przygotować dziecko do samodzielności i niezależności w dorosłym życiu. W tym rzecznictwie rodzic potrzebuje jednak wsparcia, które jest w stanie zapewnić mu nauczyciel. Podczas długiej drogi dorastania dziecka i dokonywania za nie wyborów rodzic potrzebuje wskazówek, co z punktu widzenia edukacji jest dla niego najlepsze. Nauczyciel ustala właściwy poziom wymagań, by „poprzeczka edukacyjna” nie była postawiona zbyt nisko lub zbyt wysoko. Nauczyciel dba także o zapewnienie uczniowi coraz większej możliwości uniezależniania się od innych osób, co jest czymś zupełnie naturalnym w procesie dorastania, a o czym często zapominają rodzice dzieci z niepełnosprawnościami. Tu jest więc miejsce na rzecznictwo ze strony nauczyciela (Jachimczak 2009).
- **Interesariusza (osoby, która wpływa na realizację jakiegoś przedsięwzięcia i na którą to przedsięwzięcie wpływa):** coraz częściej szkoła porównywana jest do organizacji i coraz więcej mówi się o niej w kontekście tak zwanej kultury organizacyjnej. W odniesieniu do inkluzyjnych idei ważne jest, aby kultura organizacyjna szkoły była sprzyjająca budowaniu „szkoły dla wszystkich”. Z kolei sukces edukacji włączającej zależy od postaw osób realizujących zadania związane z edukacją (dyrektora, nauczycieli, specjalistów, innych niepedagogicznych pracowników szkoły, instytucji je prowadzących, nadzorujących oraz wspierających ich funkcjonowanie) oraz od osób w tej edukacji uczestniczących (uczniów i ich rodziców). Można więc uznać,

że zarówno nauczyciele, jak i rodzice są interesariuszami szkoły, współpracującymi na jej rzecz i wspólnie cieszącymi się z osiągniętych sukcesów. Nauczyciele powinni mieć wewnętrzną zgodę na inność swoich uczniów i pracę w klasach zróżnicowanych, chętnie działać razem w różnych zespołach, czuć wspólną odpowiedzialność za każdego ucznia. Rodzice uczniów z niepełnosprawnościami powinni mieć poczucie partnerstwa w procesie edukacji i terapii swoich dzieci, wiedzieć, że ich głos i zdanie się liczą, zarówno w odniesieniu do własnego dziecka, jak i funkcjonowania całej szkoły, móc korzystać z różnych działań ukierunkowanych na wspieranie ich w procesie wychowania, a w trudnych sytuacjach nie odczuwać pozostawiania samemu z problemem (Doroszuk, Grybek 2022).

Pomimo wymienionych uzupełniających się funkcji pełnionych względem ucznia z niepełnosprawnością przez jego rodziców i nauczycieli w szkole ogólnodostępnej wydaje się, że dla dobrej współpracy konieczne jest spełnienie dwóch następujących warunków:

1. Pozwolenie rodzicom na ww. zaangażowanie się, a tym samym na współpracę, poprzez zaproszenie do niej. „Do nauczycieli należy stworzenie warunków do współpracy i jej zainicjowanie [...] Efektywność współpracy zależy od obu stron, jednak to nauczyciele, jako «gospodarze szkoły» i profesjonalisci, są odpowiedzialni za tworzenie przyjaznej, spokojnej atmosfery rozmowy, przyjmowanie i analizowanie krytyki, otwartość na nowe propozycje czy rozwiązania. To nie znaczy, że działania przyniosą od razu stuprocentowy efekt, ale na pewno stworzą warunki do pomyślnej współpracy” (Szczepkowska 2019: 13). Trzeba się umawiać z rodzicami na spotkania, znaleźć czas na rozmowę z nimi, dopuścić ich do współdecydowania o sposobach rozwiązywania różnych szkolnych problemów.
2. Posiadanie przez nauczycieli odpowiedniej wiedzy i umiejętności dotyczących budowania współpracy z rodzicami uczniów z niepełnosprawnością. Zadanie to przyznano szkolnym pedagogom specjalnym, obowiązkowo zatrudnianym w każdej oświatowej placówce ogólnodostępnej. Uznano, że każdy absolwent kierunku pedagogika specjalna będzie miał kwalifikacje zarówno z wybranej specjalności związanej z jej homogeniczną subdyscypliną, jak i z zakresu edukacji włączającej. W ten sposób zdobyte umiejętności i wiedza mają między innymi obejmować: „wspomaganie rodziców w aktywnym uczestnictwie w procesie kształcenia ich dzieci, w utrzymywaniu kontaktu z przedszkolem i szkołą, wymianie doświadczeń w celu zaplanowania i realizacji edukacji najwyższej jakości, włącznie z wyborem optymalnej ścieżki kształcenia” (Jachimczak 2019: 143).

Należy przy tym pamiętać, że dobra współpraca nauczycieli i rodziców w szkole ogólnodostępnej może przynieść im wiele korzyści, w tym:

- przyczyni się do pogłębienia wiedzy nauczycieli o funkcjonowaniu ich ucznia poza terenem szkoły oraz o ich rodzinach i o podejmowanych oddziaływaniach opiekuńczo-wychowawczych;
- dostarczy rodzicom informacji o funkcjonowaniu szkoły i zachowaniu ich dziecka w środowisku szkolnym;
- umożliwi rodzicom uzyskanie bądź poszerzenie własnej wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii rozwoju dziecka, co wpłynie na wzrost ich świadomości oraz pozwoli na uwspólnianie oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych w domu rodzinnym i w szkole;
- zintensyfikuje udział rodziców w konstruowaniu programów szkolnych, budując poczucie współodpowiedzialności za edukację ich dzieci;
- umożliwi wzajemną pomoc w sytuacjach, gdy rodzina albo szkoła nie są w stanie samodzielnie przezwyciężyć napotykanych trudności;
- podniesie autorytet rodziców i nauczycieli poprzez umożliwianie wyjaśniania nieporozumień, negatywnych nastawień, przyczyn nieufności, jednocześnie sprzyjając postawom tolerancji, akceptacji, wyrozumiałości;
- pokaże, w jaki sposób idea wspólnej pracy może przynosić realne korzyści, i że należy rozwijać ją także u wszystkich uczniów, gdyż sprzyja to osiąganiu wyższych osiągnięć dydaktycznych, wzrostowi aktywności, zaangażowaniu w życie klasy i szkoły (Szczepańska 2019).

Będąc w pełni świadomymi wyszczególnionych korzyści oraz podobieństw i dopełniania się pełnionych względem dziecka/ucznia z niepełnosprawnością swoich funkcji, nauczyciele i rodzice mogą przystąpić do konstruowania indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego (IPET). W myśl obowiązujących przepisów prawa oświatowego IPET konstruuje się dla każdego ucznia mającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, a w spotkaniach „roboczych” rodzice nie tylko mogą, a wręcz powinni uczestniczyć (Rozporządzenie MEN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym). Podczas wspólnej pracy nad IPET-em nauczyciele i specjaliści ustalają z rodzicami zakresy współpracy w celu zrealizowania przez szkołę jej zadań względem ich dziecka. Poniżej przedstawiono obowiązkowe elementy IPET-u wraz z adnotacjami odnoszącymi się do współpracy rodziców i nauczycieli. Kolejność poszczególnych elementów IPET-u oraz ich brzmienie nie są dokładnie tożsame z tymi zamieszczonymi w ww. rozporządzeniu. Autorka celowo dokonała tych zmian, by lepiej zobrazować działania podejmowane wspólnie na rzecz ucznia z niepełnosprawnością, a odnoszące się do zakresów współpracy rodziców i nauczycieli.

- 1. Zakres i sposób dostosowania programu oraz wymagań edukacyjnych do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia.** Podczas omawiania tego punktu IPET-u rodzic powinien się dowiedzieć, czego i w jaki sposób jego dziecko będzie się uczyło w szkole. Nauczyciele powinni poinformować o obowiązujących ucznia treściach wynikających z podstaw programowych, ale jednocześnie zaproponować dostosowania w zakresie tempa pracy, przedstawić preferowane przez nich względem ucznia metody, formy i środki dydaktyczne. Powinni przedyskutować z rodzicem i ustalić, w jaki sposób mogą pomóc swojemu dziecku w domu w przygotowywaniu się do sprawdzianów i szkolnych klasówek oraz w jaki sposób uczeń będzie za nie oceniany. Rodzic powinien się dowiedzieć, jak nauczyciele planują organizację pracy ich dziecka w klasie oraz czy i w jakim celu może wspierać go nauczyciel ze specjalnym przygotowaniem współorganizujący kształcenie lub pomoc nauczyciela. Ten punkt IPET-u jest w dużej mierze zależny od nauczycieli i od ich inwencji, jednak bez dobrego wyjaśnienia i uzasadnienia podejmowanych działań może prowadzić do licznych nieporozumień i konfliktów z rodzicem, właśnie w zakresie niewłaściwego dostosowywania pracy oraz niesprawiedliwego oceniania. Zdecydowanie warto zaprosić rodzica na tak zwane zajęcia otwarte, by mógł zobaczyć, jak jego syn lub córka pracuje na lekcji wśród pełnosprawnych rówieśników, co robi inaczej, a co wykonuje w ten sam sposób jak reszta uczniów, gdzie i z kim siedzi w ławce. Zmniejszy to niepokój rodzica, pozwoli urealnić to, co dziecko robi w szkole.
- 2. Rodzaj i sposób dostosowania warunków organizacji kształcenia do rodzaju niepełnosprawności ucznia, w tym zastosowanie technologii wspomagających to kształcenie.** Wśród uczniów z niepełnosprawnościami są tacy, którzy w sposób zwany tradycyjnym nie są w stanie czytać, pisać, liczyć, a nawet komunikować się werbalnie. Wymagają zapewnienia tak zwanej technologii wspomagającej (ang. *assistive technology* – AT). Technologia wspomagająca oznacza każdy przedmiot lub jego element, sprzęt lub oprogramowanie, które służy do zwiększania, utrzymania lub poprawy możliwości funkcjonalnych ucznia z niepełnosprawnością. Technologie wspomagające to technologie zarówno typu *low-tech* (chwył ołówka), jak i *high-tech* (aplikacje na iPadzie i komputerze) (www.parennetworkwiny.org). Ale także jest nią na co dzień stosowany przez wszystkich telefon komórkowy, którym uczeń może zrobić zdjęcie notatek z tablicy, zamiast odręcznie je przepisywać. Z rodzicem należy ustalić zasadność i rodzaj tej technologii, a także skorzystać z pomocy w jej pozyskaniu, na przykład poprzez dofinansowanie z PFRON-u. W zakresie komunikacji technologię wspomagającą stanowią alternatywne i wspomagające metody komunikowania się (ang. *augmentative and alternative communication* – AAC) w celu przekazywania i odbierania komunikatów (www.generaacja.pl). Nauczyciele wspólnie

z rodzicem wybierają stosowne narzędzie AAC lub kontynuują wykorzystywanie takiej metody, którą już wcześniej dziecko zaczęło się komunikować. Narzędzia z zakresu technologii wspomagającej muszą być stosowane w szkole i w domu w ten sam sposób, warto więc wspólnie nauczyć się z nich korzystać, by potem należycie wspierać dziecko/ucznia o bardzo złożonych problemach rozwojowych.

3. **W zależności od indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia realizowanie wybranych zajęć edukacyjnych indywidualnie lub w grupie do pięciorga uczniów.** Jedną z form wsparcia ucznia z niepełnosprawnością w jego edukacji jest możliwość wyłączenia go z niektórych zajęć przedmiotowych całej klasy i nauczanie poza nią, indywidualnie lub w małej grupie. Tego typu działania podejmowane są w sytuacjach, gdy uczeń nie jest w stanie uczyć się danego przedmiotu wspólnie z rówieśnikami, ze względu na – na przykład – ogromne problemy, jakie sprawia mu przyswajanie nauczanych treści i brak możliwości nadążania za tempem pracy klasy. Warto przedyskutować z rodzicem i tę możliwość, bez względu na to, czy taki zapis figuruje w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego ucznia, czy też wynika z wielospecjalistycznej oceny jego funkcjonowania. Należy wskazać zalety takiej formy pracy (możliwość bardzo dużej indywidualizacji), ale też jej wady (ograniczenie pracy w zespole rówieśniczym).

4. **Zintegrowane działania nauczycieli, specjalistów i rodziców.** Ten punkt IPET-u służy przede wszystkim ujednoliceniu różnych działań podejmowanych w celu jak najlepszego funkcjonowania dziecka/ucznia z niepełnosprawnością w środowisku domowym i szkolnym. W tym miejscu ustalone są z rodzicem tak zwane metody oddziaływań wychowawczych w zakresie stosowania konkretnych nagród za wykonanie oraz konsekwencji za niewykonanie pewnych zadań, tożsamy w domu i w szkole. Omawiane są sposoby wspierania samodzielności i niezależności dziecka/ucznia (np. pozostawianie mu więcej czasu na samodzielne ubranie się w szatni i w domu, samodzielne pakowanie w domu plecaka zgodnie z instrukcją opracowaną do planu lekcji oraz samodzielne wypakowywanie go w szkole na poszczególne zajęcia lekcyjne, samodzielne dotarcie do drzwi szkoły z samochodu rodzica i „przejęcie” tam ucznia przez wyznaczonego nauczyciela i inne). Także wspólnie z rodzicem przedyskutowywany jest sposób wspierania integracji pomiędzy uczniami klasy i szkoły, czyli ustalanie, co o niepełnosprawności ucznia powinni wiedzieć rówieśnicy, w jaki sposób im to powiedzieć, co robić, by wszystkie dzieci w klasie siebie nawzajem szanowały, akceptowały, były względem siebie tolerancyjne (np. zorganizować w klasie warsztaty prowadzone przez szkolnego pedagoga specjalnego, ustalić, że rodzice zaproszą kolegów i koleżanki z klasy swojego niepełnosprawnego dziecka na urodziny do przydomowego ogródka i inne).

5. Zajęcia rewalidacyjne oraz inne zajęcia specjalistyczne realizowane w ramach obejmowania ucznia pomocą psychologiczno-pedagogiczną, odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne ucznia i sposób realizacji tych działań. Decydenci oświatowi ustalili, że każdemu uczniowi z niepełnosprawnością przysługują dwie sześćdziesięciominutowe godziny zajęć rewalidacyjnych (rozporządzenie MEN z dnia 3 kwietnia 2019 r. w sprawie ramach planów nauczania...). Rodzic powinien się dowiedzieć, kto i kiedy z jego dzieckiem te zajęcia będzie prowadził, ale też, czemu te zajęcia mają służyć (rodzic często błędnie myśli, że na zajęciach rewalidacyjnych dziecko utrzuca treści przedmiotowe). Powinien się zapoznać z programem tych zajęć, a także wziąć udział w niektórych z nich, by wiedzieć, w jaki sposób dodatkowo ćwiczyć z dzieckiem w domu. A także ustalić z terapeutą sposób przekazywania konkretnych ćwiczeń do domu, na przykład poprzez specjalny zeszyt.

Uczeń z niepełnosprawnością ze względu na swoje problemy rozwojowe i edukacyjne często uczęszcza także na inne zajęcia organizowane na terenie szkoły, w tym: zajęcia korekcyjno-kompensacyjne, logopedyczne, z zakresu integracji sensorycznej, rozwijające kompetencje emocjonalno-społeczne, terapię psychologiczną lub pedagogiczną, rehabilitację ruchową i wiele innych (Rozporządzenie MEiN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym). Podczas omawiania tego punktu IPET-u należy podsumować wszystkie zajęcia o charakterze wspierająco-terapeutycznym, na które dziecko uczęszcza zarówno w szkole, jak i poza nią (często rodzice korzystają dodatkowo z różnych ofert, prywatnych i państwowych, dostępnych na tzw. otwartym rynku), i ustalić z rodzicem te, które będą dla niego zorganizowane w szkole, na które może lub powinien uczęszczać po szkole, a z których zwyczajnie warto zrezygnować. Ważne bowiem, by zajęcia terapeutyczne się nie dublowały, a raczej uzupełniały. Nie można też dopuścić do „przeciążenia dziecka” (m.in. w wyniku zbyt dużej liczby zajęć dodatkowych i braku czasu wolnego), które może dodatkowo utrudnić jego funkcjonowanie, przyczyniając się do problemów z koncentracją uwagi, pamięcią, spostrzeganiem, motywacją do nauki i zwyczajnym zmęczeniem.

6. W przypadku VII i VIII klasy szkoły podstawowej i branżowej szkoły I stopnia, liceum ogólnokształcącego i technikum – zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego, zajęcia związane z kierunkiem kształcenia i zawodu w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Uczniowie z niepełnosprawnościami ze względu na swoje zróżnicowane potrzeby i możliwości mogą mieć trudności w swobodnym wyborze zawodu, a tym samym szkoły ponadpodstawowej. Wspólnie z rodzicem należy w tym miejscu konstruowania IPET-u podjąć decyzję, czy uczeń

z niepełnosprawnością bierze udział w zajęciach z zakresu doradztwa zawodowego organizowanych dla całej klasy, czy w odniesieniu do jego realnych trudności takie wspólne zajęcia nie są zasadne. Na pewno należy dla ucznia zorganizować (jako dodatkowe lub jako jedyne właściwe) indywidualne spotkania z doradcą, który pomoże mu w procesie określania własnej drogi edukacyjno-zawodowej, uwzględniając ograniczenia wynikające z niepełnosprawności z jednej strony oraz wskazań lekarza medycyny pracy, z drugiej zaś biorąc pod uwagę zainteresowania i predyspozycje. Rodzic powinien się dowiedzieć, że jemu też przysługują porady i konsultacje z zakresu doradztwa zawodowego, by mógł wspólnie z doradcą zawodowym wspierać syna/córkę w procesach tranzykcji (Gołubiew-Konieczna 2023). Wszystko to powinno zostać w IPET-cie odnotowane.

7. **Działania wspierające rodziców dziecka we współpracy z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, placówkami doskonalenia zawodowego, organizacjami pozarządowymi oraz innymi instytucjami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży oraz ze specjalistycznymi ośrodkami szkolno-wychowawczymi.** Szkoła z problemem szeroko rozumianej edukacji ucznia z niepełnosprawnością nie powinna pozostawać sama. Podczas omawiania IPET-u należy poinformować rodzica, z jakimi instytucjami czy organizacjami szkoła chciałaby podjąć współpracę w aspekcie jak najlepszego wsparcia jego dziecka. Rodzic może sam zarekomendować stowarzyszenie lub fundację, w których się udziela, by, w razie czego, nauczyciele mogli i tam zwrócić się po radę. W przyszłości nauczyciele będą mogli skorzystać ze wsparcia specjalistów pracujących w Specjalistycznych Centrach Wspierających Edukację Włączającą w zakresie rozwijania swoich umiejętności związanych z różnicowaniem procesu uczenia się grupy/klasy, której członkiem jest uczeń z niepełnosprawnością (Olechowska, Jachimczak 2023). W tym miejscu omawiania IPET-u można także przedyskutować z rodzicem na przykład zasadność jego udziału w zajęciach „Szkół dla Rodziców” organizowanych w rejonowej poradni psychologiczno-pedagogicznej lub w warsztatach kreowania rodzicielskich umiejętności wychowawczych prowadzonych przez psychologa szkolnego.
8. **Zakres współpracy nauczycieli i specjalistów z rodzicami w realizacji przez szkołę jej zadań względem ucznia.** Jest to tak zwany organizacyjny punkt IPET-u. W nim bowiem rodzice i nauczyciele powinni zawrzeć informacje, w jaki sposób będą się ze sobą komunikować, zarówno w sytuacjach zwyczajnych (codziennych), jak i tych określanych jako alarmowe (nagłych i krytycznych). Wskazane jest ustalenie w szkole miejsca spotkań osobistych i ich częstotliwości, poza oficjalnymi spotkaniami ze wszystkimi rodzicami uczniów jednej klasy, w których także rodzic dziecka z niepełnosprawnością powinien uczestniczyć. Wskazane jest również doprecyzowanie form przekazywania sobie bieżących informacji o dziecku/uczniui poprzez telefony

lub maile (ze strony nauczyciela zawsze powinny to być kontakty służbowe), wraz z wyznaczeniem okresów wzajemnej dostępności (nie w godzinach wieczorno-nocnych ani w niedzielę czy święta!). Ważną sprawą jest także porozumienie w aspekcie zakresu czy też wagi przekazywanych sobie codziennych informacji o uczniu, wspólnie konkludując, że szkoła jest także prywatnym światem dziecka i że musi się nauczyć w nim funkcjonować bez nadzoru rodzica. Jedną z tradycyjnych form komunikacji na drodze: szkoła–dom jest także wprowadzenie tak zwanego zeszytu kontaktu przekazywanego przez dziecko/ucznia (w obie strony), angażując więc osobę, której te wiadomości dotyczą. W zeszycie kontaktów powinny się znajdować informacje o zmianach w planie nauczania oraz dotyczące wycieczek, uroczystości szkolnych czy konieczności przyniesienia na zajęcia określonych przyborów. W odniesieniu do niektórych uczniów, szczególnie z klas młodszych lub z trudnościami w komunikacji werbalnej, którzy nie są w stanie poinformować rodzica, co dzieje się w szkole/klasie, wskazane jest, by nauczyciel pisał kilka zdań o tym, co się dzisiaj wydarzyło w placówce oświatowej. Niepokój rodzica często podyktowany jest tym, że nie wie, co jego dziecko robi w szkole.

Konkludując, można i chyba należy traktować IPET, w tym wspólne ustalenia rodziców i nauczycieli, jako swoistą umowę pomiędzy nimi w zakresie pracy z uczniem z niepełnosprawnością. Umowę, z której obie strony, w trakcie edukacji ucznia, powinny się wywiązywać.

Jednak, by dobrze wspierać ucznia z niepełnosprawnością w szkole ogólnodostępnej, nie wystarczy współpracować wyłącznie z jego rodzicami. W szkole są przecież także inni uczniowie, którzy wraz ze swoimi rodzicami również tworzą szkolną społeczność. Często potrzebna jest ich zgoda, opinia czy chociażby zwykła aprobata i przychylność. Szczególną rangę mają tak zwane społeczne organy szkoły, w skład których wchodzi rodzice:

- **Rada szkoły** – powołuje ją dyrektor szkoły w składzie: nauczyciele wybrani przez ogół nauczycieli, rodzice wybrani przez ogół rodziców, uczniowie wybrani przez ogół uczniów. Rada szkoły uczestniczy w rozwiązywaniu różnych spraw wewnętrznych, w tym: opiniuje projekt planu finansowego; wydaje swoje opinie odnośnie do planu pracy szkoły oraz w innych istotnych sprawach dla szkoły, z własnej inicjatywy ocenia sytuację oraz stan szkoły lub prosi o taką ocenę organ prowadzący lub nadzorujący.
- **Rada rodziców** – składa się z reprezentantów ogółu rodziców uczniów danej szkoły tak, by każdy oddział/klasa miały swojego przedstawiciela. Rada rodziców może występować do dyrektora i innych organów szkoły, organu prowadzącego i organu nadzorującego jej pracę we wszystkich sprawach szkoły. Rada rodziców w szczególności uchwała w porozumieniu z radą pedagogiczną program

wychowawczo-profilaktyczny szkoły, opiniuje program i harmonogram poprawy efektywności kształcenia i wychowania w danej szkole, opiniuje projekt planu finansowego dyrektora szkoły przeznaczany na jej funkcjonowanie (Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe).

Tak więc głos rodziców i właściwa współpraca z nimi są dla szkoły bardzo ważne w wielu zakresach, w tym także w prowadzeniu edukacji uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Dobrze, by przedstawiciele rodziców tej grupy uczniów także znaleźli swoje miejsce w tych organach. Rodzic dziecka z niepełnosprawnością, jako członek rady szkoły lub rady rodziców, miałby wgląd w całą organizację pracy szkoły i mógłby podejmować działania na rzecz budowania szkoły włączającej. Istotne jest jednak, by rodzice wszystkich uczniów i wszyscy nauczyciele wiedzieli, czym w swojej istocie jest edukacja włączająca. Wydaje się bowiem, że szkolna inkluzja nie zawsze jest dobrze i nie zawsze przez wszystkich tak samo rozumiana. Dlatego też dyrektorzy szkół, często zresztą z inicjatywy lub na wniosek rady szkoły bądź rady rodziców, organizują konferencje czy spotkania eksperckie, w których biorą udział pracownicy uczelni wyższych, przedstawiciele fundacji i stowarzyszeń, konsultanci z ośrodków doksztalania nauczycieli czy specjaliści z poradni psychologiczno-pedagogicznych, by wszystkim uświadamiać konieczność dążenia do preskryptywnego rozumienia edukacji włączającej jako budowania szkoły wysokiej jakości. Oznacza to, że szkoła powinna być dostępna dla wszystkich uczniów, bez względu na ich problemy rozwojowe czy prezentowane uzdolnienia, cele kształcenia winny być zrównoważone i wszystkim gwarantujące harmonijny rozwój, udzielane wsparcie elastyczne i zgodne z aktualnymi potrzebami każdego ucznia, program nauczania zaś dla wszystkich wspólny i oparty na indywidualnych kompetencjach (Szumski 2019). Jednolite zrozumienie tego, do czego wspólnie powinni dążyć rodzice i nauczyciele, wydaje się dobrą podstawą do budowania współpracy i podejmowania wspólnych działań. Szkolenia dla rodziców i dla nauczycieli z problematyki edukacji włączającej to także element promocji inkluzyjnych idei i jeden z filarów Modelu Dostępnej Szkoły jako miejsca przyjaznego dla dzieci, nauczycieli i rodziców (www.dostepnaszkola.info).

W procesie współpracy nauczycieli ze wszystkimi rodzicami szkoły, w aspekcie wspierania uczniów z niepełnosprawnościami w procesie inkluzji, ważne jest podejmowanie wyprzedzających działań informacyjnych. Działania te szczególnie dotyczą uczniów z widocznymi niepełnosprawnościami lub prezentujących zachowania zaburzające pracę edukacyjną w klasie lub z trudnościami o charakterze interpersonalnym. Ważne jest, aby rodzice dzieci pełnosprawnych dowiedzieli się o pewnych sprawach od nauczycieli i mieli rzetelne informacje o problemach niektórych uczniów, a także, by potrafili o nich rozmawiać w domu ze swoimi dziećmi. Oczywiście, wcześniej należy uzgodnić z rodzicami ucznia z niepełnosprawnością konieczność tego

przedsięwzięcia, ustalić formy przekazu informacji (czy rodzic chce być podczas takiego spotkania obecny, czy też nie), a nawet wesprzeć się pozyskanymi od niego materiałami. Postawy rodziców przekładają się bowiem na działania ich dzieci, warto, żeby były pozytywne (Pyżalski 2019).

Kolejnym sposobem szczególnego zajęcia się uczniem z niepełnosprawnością, a wymagającym współpracy wszystkich rodziców, jest coraz częściej podejmowanie się przez szkoły ogólnodostępne prowadzenia eksperymentów pedagogicznych, które muszą być opiniowane przez radę szkoły i radę rodziców. Eksperyment pedagogiczny to wszelkie działania służące podnoszeniu efektywności edukacji. Eksperyment pedagogiczny, zgodnie z art. 45 ustawy Prawo oświatowe (Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe), polega na „modyfikacji istniejących lub wdrożeniu nowych działań w procesie kształcenia, przy zastosowaniu nowatorskich rozwiązań programowych, organizacyjnych, metodycznych lub wychowawczych, w ramach których są modyfikowane warunki, organizacja zajęć edukacyjnych lub zakres treści nauczania”. Względem uczniów z niepełnosprawnościami eksperyment pedagogiczny można traktować jako jeden ze sposobów uelastyczniania systemu polskiej oświaty, by była rzeczywiście dostępna dla każdego z nich. Są bowiem tacy uczniowie, dla których pełne włączenie w tzw. ustrukturalizowany główny nurt edukacyjny w ogóle nie jest możliwe bez jego, często wielozakresowych, modyfikacji (Doroszuk, Tersa 2021). Przedstawicielom rady szkoły i rady rodziców należy dobrze wytłumaczyć, na czym mogą polegać nowatorskie rozwiązania względem niektórych uczniów, w tym: wychowawcze (stosowanie alternatywnych sposobów na budowanie i podtrzymywanie relacji rówieśniczych względem ucznia mającego trudności z włączaniem się w życie społeczności klasowej i szkolnej), programowe (stosowanie odpowiednio dostosowanych treści programowych, skracanych lub poszerzanych w taki sposób, by z jednej strony umożliwić uczniowi realizację podstawy programowej, z drugiej zaś wychodzić naprzeciw jego możliwościom poznawczym, sensorycznym, emocjonalnym i motorycznym), organizacyjne (uczęszczanie ucznia na zajęcia lekcyjne w określonej liczbie godzin zgodnie z jego potrzebami i możliwościami wynikającymi z aktualnej, na bieżąco modyfikowanej, wydolności wysiłkowej oraz zaplanowanie zajęć lekcyjnych w szkole w taki sposób, by umożliwić mu dłuższy odpoczynek pomiędzy poszczególnymi lekcjami, a także przeznaczać dłuższe okresy na wykonywanie czynności samoobsługowych) czy metodyczne (stosowanie odmiennych form pracy z uczniem, który nie porozumiewa się werbalnie i wymaga korzystania z alternatywnych form komunikacji; dobieranie metod i form pracy ze względu na specyfikę funkcjonowania ucznia mającego trudności z uwagą, koncentracją, a także aktywnym uczestnictwem w zajęciach i wymagającego ustawicznego wsparcia zewnętrznego, również niesionego przez dodatkową osobę dorosłą lub/i stosowania technologii asystujących), aby pozyskać ich

opinie w tej sprawie (Doroszuk, Tersa 2021). Należy także porozmawiać z rodzicami ucznia niepełnosprawnego i innymi rodzicami sprawnych uczniów danej klasy lub klas, obejmowanych eksperymentem, jakie rozwiązania w zakresie edukacji włączającej szkoła proponuje, jak podejmowane działania mogą wyglądać, jaka będzie w nich rola innych uczniów. Dla przykładu, w Gdańsku w szkołach ogólnodostępnych aktualnie prowadzone są trzy eksperymenty pedagogiczne względem uczniów z chorobami rzadkimi wynikającymi z zaburzeń genetycznych, a skutkującymi wielozakresowymi, sprzężonymi niepełnosprawnościami i brakiem komunikacji werbalnej.

Jednym z założeń efektywnej edukacji wszystkich uczniów w klasie jest zmiana sposobów nauczania. Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach wdrażania Modelu Szkoły dla Wszystkich zorganizowało w latach 2022-2024 dla nauczycieli na wybranych uczelniach wyższych bezpłatne studia podyplomowe (nadające kwalifikacje lub tylko dokształcające) z zakresu edukacji włączającej. Opracowane przez ministerialnych ekspertów sylabusy w istotny sposób podkreślały zasadność stosowania tak zwanego nauczania otwartego dla wszystkich uczniów (sylabus). Nauczanie otwarte promuje pracę zespołową (różne grupy pracują w różnych konfiguracjach), także opartą na tutoringu rówieśniczym (uczeń uczy i wspiera innego ucznia), pracę na minimum trzech poziomach edukacyjnych z tak zwaną dowolną indywidualizacją (o poziomie trudności wykonywanego zadania decyduje sam uczeń), możliwość zamiany miejsc (każdy siedzi z każdym, co także gwarantuje lepsze wzajemne poznanie się przez uczniów). Wprowadzając takie sposoby pracy w klasach zwanych zróżnicowanymi, należy o nich poinformować wszystkich rodziców (a nawet uzyskać pozytywną opinię rady szkoły i rady rodziców!). Rodzice powinni poznać planowane przez nauczycieli sposoby pracy z ich dziećmi, ale także cele, które tym zmianom przyświecają. Niepoinformowanie/niedoinformowanie rodziców, przyzwyczajonych do tradycyjnych form i metod pracy polskiej szkoły, może powodować dużą nieufność i prowadzić do negowania różnych nowych przedsięwzięć, ze szkodą dla edukacji włączającej. Warto więc omówić z nimi propozycje odmiennych form pracy planowanych do zastosowania w procesie edukacyjnym wszystkich uczniów.

Współpraca pomiędzy rodzicami a nauczycielami w ogóle, a w szczególności podejmowana na rzecz uczniów z niepełnosprawnościami, jest bardzo istotna. Jest warunkiem zarówno sukcesów edukacyjnych, jak i wychowawczych szkoły i rodziny. Jest gwarantem świadomego wdrażania inkluzyjnych idei do szkół i placówek ogólnodostępnych. Należy dążyć jednak, „by nie była ona wyłącznie oparta na formalnych regułach, wymuszona ogólną zasadą, ale wynikała z potrzeby, którą powinni czuć i nauczyciele, i rodzice” (Gajdzica 2011: 181). Wszyscy powinniśmy być o tym przekonani.

Bibliografia

- Balli D. (2016), *Importance of Parental Involvement to Meet the Special Needs of their Children with Disabilities in Regular Schools*, „Academic Journal of Interdisciplinary Studies”, 5 (1), s. 147-152.
- Domagała-Zyśk E., Mariańczyk K., Chrzanowska I., Czrnochka M., Jachimczak B., Olemska-Wysocka M., Otrębski W., Papuda-Dolińska B., Pawlak K., Podgórska-Jachnik D. (2022), *Szkolna Ocena Funkcjonalna: przebieg procesu w aspekcie oceny aktywności i uczestnictwa*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Doroszuk J., Grybek T. (2022), *Rodzice dzieci z chorobą rzadką jako interesariusze w procesie jego edukacji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej”, 45, s. 123-139.
- Doroszuk J., Tęrsa K. (2021), *Eksperyment pedagogiczny jako sposób uelastycznienia dostępnych form kształcenia dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – studium przypadku*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej”, 43, s. 77-97.
- Gajdzica Z. (2011), *Sytuacje trudne w opinii nauczycieli klas integracyjnych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Gołubiew-Konieczna M. (2020), *Edukacja włączająca w analizie SWOT – refleksje, komentarze, propozycje rozwiązań*, [w:] *Problematyczność inkluzji społecznej i edukacyjnej osób z niepełnosprawnościami i o szczególnych potrzebach*, red. Z. Janiszewska-Nieścioruk, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 235-256.
- Gołubiew-Konieczna M. (2023), *Doradztwo zawodowe a uczniowie z niepełnosprawnościami i przewlekłymi chorobami w edukacji włączającej w teorii i praktyce*, [w:] *O (nie)typowych uczniach i ich (nie)typowej edukacji*, red. Z. Janiszewska-Nieścioruk, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 195-210.
- Jachimczak B. (2009), *Rodzice dzieci niepełnosprawnych jako ich rzecznicy w rozwiązywaniu problemów rozwojowych i edukacyjnych*, [w:] *Problemy rzecznictwa i reprezentacji osób niepełnosprawnych*, red. D. Podgórska-Jachnik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi, Łódź, s. 201-226.
- Jachimczak B. (2019), *Nauczyciele w edukacji włączającej*, [w:] *Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Wydawnictwo FRSE, Warszawa, s. 138-159.
- Liberska H. (2011), *Rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym – możliwości i ograniczenia rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Olechowska A., Jachimczak B. (2023), *Każdy się uczy – uniwersalne projektowanie (Universal Design for Learning – UDL) w pracy z grupą zróżnicowaną*, [w:] *Szkoła dla każdego – od idei do realizacji*, red. B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik, A. Tomaszewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 41-61.
- Paszkiewicz A., Łobacz M. (2013), *Uczeń o specjalnych potrzebach wychowawczych w klasie szkolnej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Pyżalski J. (2019), *Kształtowanie pozytywnych relacji uczniów w edukacji włączającej*, [w:] *Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Wydawnictwo FRSE, Warszawa, s. 218-226.
- Szczepkowska K. (2019), *Współpraca z rodzicami, czyli jak rozmawiać o edukacji włączającej*, Wydawnictwo ORE, Warszawa.
- Szumski G. (2019), *Koncepcja edukacji włączającej*, [w:] *Edukacja włączająca w przedszkolu i szkole*, red. I. Chrzanowska, G. Szumski, Wydawnictwo FRSE, Warszawa, s. 14-24.

Akty prawne

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. prawo oświatowe (tekst jednolity Dz.U. z 2024 r., poz. 737).

Rozporządzenie MEiN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (tekst jednolity Dz.U. z 2023 r., poz. 900).

Rozporządzenie MEiN z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 1309).

Rozporządzenie MEN z dnia 3 kwietnia 2019 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (tekst jednolity Dz.U. z 2024 r. poz. 80).

Netografia

www.wsjp.pl [dostęp: 15.05.2024].

www.generacja.pl [dostęp: 15.05.2024].

www.parennetworkwny.org [dostęp: 15.05.2024].

www.dostepnaskola.info [dostęp: 17.05.2024].